

Державна установа «Інститут еволюційної екології Національної академії наук України» (ДУ «ІЕЕ НАН України»)

ПОГОДЖЕНО

Т.в.о. Президента Національної академії наук України
академік НАН України

В.П. Горбулін

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України
від _____

№ _____

**Проект організації території
Чорноморського біосферного заповідника НАН України
та охорони його природних комплексів
частина 1**

Директор ДУ «Інститут еволюційної екології
Національної академії наук України»
академік НАН України, доктор біологічних наук, професор
Радченко В.Г.

Директор Чорноморського біосферного
заповідника НАН України
кандидат сільськогосподарських наук
Юрченко А.П.

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВБУ – водно-болотне угіддя
ВЗБ НАН України - Відділенням загальної біології НАН України
га – гектар
ГІС – геоінформаційна система
ДЗЗ – дистанційне зондування Землі
ДЗК – Державний земельний кадастр
ЄС – Європейський Союз
ЄЧС – Європейський Червоний список
кг – кілограм
км – кілометр
км² – кілометр квадратний
МСОП – Міжнародний Союз охорони природи
н.е. – наша ера
НАН України – Національна академія наук України
обл. – область
о-в. – острів
ПЗФ – природно-заповідний фонд
р. – річка
р.– рік
рр. – роки
с. – село
ст. – століття
т.– тонна
табл. – таблиця
тис. – тисяча
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФАП – фельдшерсько-акушерський пункт
ЧБЗ – Чорноморський біосферний заповідник НАН України
ЧКУ – Червона книга України
чол. – чоловік
ш. – широта
шт. – штука
ЮНЕСКО, UNESCO – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
°С – градус шкали Цельсія

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ

Директор ДУ «Інститут еволюційної екології Національної академії наук України» академік НАН України, доктор біологічних наук, професор	Радченко В.Г.
Завідувач лабораторією охорони та відтворення біорізноманіття кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник	Зуб Л.М.
Завідувач відділом динаміки популяцій кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник	Пашкевич Н.А.
Завідувач відділом дендрології та паркознавства кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник	Матяшук Р.К.
Провідний науковий співробітник відділу дендрології та паркознавства доктор географічних наук, професор	Тютюнник Ю.Г.
Директор Чорноморського біосферного заповідника НАН України кандидат сільськогосподарських наук	Юрченко А.П.

ЗМІСТ ТОМ 1

ВСТУП	7
1. ХАРАКТЕРИСТИКА ЧБЗ	10
1.1 Історія створення ЧБЗ	10
1.2 Місцезнаходження, склад земель, межі та загальна площа території ЧБЗ	11
1.3 Структура адміністрації ЧБЗ	17
1.4 Служба державної охорони заповідних територій	19
1.5 Діяльність ЧБЗ	21
1.5.1 Наукова і науково-технічна діяльність	23
1.5.2 Екологічна освітньо-виховна діяльність ЧБЗ	35
1.6 Обсяги та характер виконаних проектних та вишукувальних робіт	47
2. ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ ЧБЗ	52
2.1 Фізико-географічна характеристика регіону	52
2.1.1 Геологічна будова	53
2.1.2 Геоморфологічні умови	53
2.1.3 Клімат	53
2.1.4 Гідрологічні особливості та поверхневі води	56
2.1.5 Ґрунти та рельєф	58
2.1.6 Фізико-географічне районування територій та біота ЧБЗ	59
2.2 Флора та рослинність	61
2.2.1 Видове та ценотичне різноманіття та його збереження	61
2.2.2 Рідкісні та зникаючі види рослин та рослинні угруповання Зеленої книги України	75
2.3 Тваринний світ	83
2.3.1 Видове різноманіття та його збереження	84
2.3.2 Рідкісні та зникаючі види тварин	97
2.3.3 Шляхи мінімізації впливу антропогенних чинників на тваринний світ ЧБЗ	116
2.3.4 Вплив окремих представників фауни на рослинність	128
2.4 Різноманіття природних середовищ (екосистем), у тому числі рідкісних типів	132
2.4.1 Типи природних середовищ ЧБЗ	133
2.4.2 Рідкісні типи середовищ ЧБЗ	140
2.4.3 Рамсарські угіддя	141
2.4.4 Антропогенна трансформація рідкісних типів середовищ та заходи щодо її нівіляції	147

2.5 Ландшафтне різноманіття територій ЧБЗ	151
2.6 Моніторинг довкілля	161
2.6.1 Моніторинг абіотичних чинників довкілля	162
2.6.2 Моніторинг біотичного різноманіття	164
2.6.3 Чинники, що ведуть до деградації довкілля, та небережливого природокористування	175
3 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА КУЛЬТУРНА ІНФОРМАЦІЯ	179
3.1 Використання території в минулому	179
3.2 Населення та місцеві громади	180
3.3 Промисловість	182
3.4 Сучасне природокористування на суміжних територіях	182
3.4.1 Лісове господарство	184
3.4.2 Пасовища	185
3.4.3 Сільпром	185
3.4.4 Сільське господарство	186
3.4.5 Рекреація	186
3.4.6 Очисні та дренажні канали	187
3.4.7 Рибне господарство	187
3.5 Соціальна сфера	188
3.5.1 Гуманітарна сфера	188
3.5.2 Наукова сфера	189
3.5.3 Кліматичні та бальнеологічні ресурси	190
3.5.4 Рекреаційні ресурси території	190
3.6 Історико-культурна спадщина	191
3.6.1 Історичні відомості про територію	191
3.6.2 Історико– археологічна цінність території	195
3.6.3 Культурно-історичні особливості ландшафту	196
4 ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ І ПРОБЛЕМ	197
4.1 Найважливіші цінності ЧБЗ та пріоритети їх збереження	197
4.1.1 Цінності біологічного та ландшафтного різноманіття	198
4.1.2. Основні пріоритети збереження біологічного та ландшафтного різноманіття	206
4.1.3. Соціально-економічні і культурні цінності	207
4.1.4 Основні пріоритети щодо збереження соціально-економічних та культурних цінностей	212
4.2 Головні проблеми, що вимагають втручання	214
4.2.1. Загальна оцінка ризиків, викликаних діяльністю людини на прилеглих територіях	214

4.2.2. Агропромислові та інші техногенні впливи	216
4.2.3. Ризики, викликані використанням біологічних ресурсів	219
4.2.4 Ризики, пов'язані з впливом туризму та рекреації	222
4.2.5. Біологічні інвазії та їх впливи	223
4.3 Оцінка системи управління	224
4.3.1. Система управління Чорноморського біосферного заповідника	224
4.3.2 Ресурси управління	226
4.3.3 Діюча територіальна структура організації охорони	231
5 СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЧБЗ НА 10 РОКІВ	239
5.1. Стратегічні завдання з розвитку заповідника на 10 років	239
5.2 Стратегічні завдання щодо функціонального зонування та режиму територій ЧБЗ	242
5.2.1 Існуюче функціональне зонування та режим території	242
5.2.2. Інфраструктура та система забезпечення режиму функціональних зон	251
5.2.3. Вдосконалення територіальної структури Чорноморського біосферного заповідника	252
5.3 Науково-технічні та природоохоронні заходи	254
6 П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН ЗАХОДІВ, У Т.Ч. ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ НАУКОВОГО ОБ'ЄКТУ, ЩО СТАНОВИТЬ НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ	258
6.1 П'ятирічний план заходів	259
6.2 Опис запланованих заходів	264
7 ЗАСОБИ ТА РЕСУРСИ ЧБЗ	279
7.1 Система управління ЧБЗ	279
7.2. Організаційна структура і штат ЧБЗ	279
7.3. Обладнання та інфраструктура ЧБЗ	280
7.4. Моніторинг, оцінка і звітність	284
ЛІТЕРАТУРА ТА ПОСИЛАННЯ	288

ВСТУП

Чорноморський біосферний заповідник Національної академії наук України (далі – ЧБЗ) по праву вважається одним з найцікавіших куточків заповідної природи Європи, як еталон природних комплексів, що збереглися в природному стані, як центр ендемізму, місце збереження багатьох рідкісних та тих, що потребують охорони видів рослинного і тваринного світу, епіцентр гніздових, пролітних та зимівельних скупчень птахів в Північному Причорномор'ї.

ЧБЗ є найбільшим в Україні за площею та протяжністю і другим за віком (після Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна). Він єдиний в державі заповідник, що має у складі не лише прибережні смуги морських заток, а й значні за площею суцільні морські акваторії; це єдиний справжній морський заповідник в Європі. ЧБЗ суттєво відрізняється від інших заповідників наявністю в його складі ділянок з абсолютно різними природними умовами та природними комплексами – лісостеповими, приморсько-степовими, острівними, літоральними, морськими.

Це спеціалізована природоохоронна та науково-дослідна установа, підпорядкована НАН України (з 1958 року). ЧБЗ створений на базі Чорноморського державного заповідника АН УРСР та Ягорлицького державного орнітологічного заказника АН УРСР з подальшим розширенням його території за рахунок прилеглих земель та акваторій. Діяльність ЧБЗ спрямована на охорону та збереження різноманіття природних комплексів, розробку наукових засад збереження їх природного стану, екологічний моніторинг. Основні завдання ЧБЗ визначаються Законом України «Про природно-заповідний фонд України», Положенням про ЧБЗ та його Статутом, міжнародними програмами і конвенціями. Території ЧБЗ, його природні ресурси є власністю народу України (частина перша статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1287-14 від 14.12.99, Закону України «Про природно-заповідний фонд України»). Ділянки суші та 83% акваторії надані ЧБЗ у постійне користування.

У відповідності до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників,

національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (частина друга статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1826-VI (1826-17) від 21.01.2010) «Про природно-заповідний фонд України».

ЧБЗ у 1985 р. включений до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», про що виданий сертифікат ЮНЕСКО від 15.02.1985 р. В його межах знаходяться водно-болотні угіддя міжнародного значення «Тендрівська затока» та «Ягорлицька затока». За міжнародною концепцією: «біосферними територіями є «території наземних і прибережних/морських екосистем або поєднання таких екосистем, міжнародно-визнані в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАБ) (Положення про Всесвітні мережі біосферних резерватів). Біосферні території повинні виконувати три взаємодоповнюючі функції: охоронну функцію для збереження генетичних ресурсів, біологічних видів, екосистем і ландшафтів, функцію розвитку для сприяння сталому соціально-економічному розвитку та функцію науково – технічного забезпечення для підтримки демонстраційних проєктів, екологічної освіти та підготовки кадрів, проведення досліджень та моніторингу у зв'язку із заходами місцевого, національного та глобального характеру, здійснюваними з метою охорони природи і сталого розвитку».

Проєкт організації території та охорони природних комплексів ЧБЗ виконувався відповідно до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25.06.91 № 1264-12), «Про природно-заповідний фонд України» (№ 2456-12, редакція від 04.08.2016, підстава № 1472-19), «Про землеустрій» (№ 858-15, редакція від 01.01.2016, № 863-19), «Про тваринний світ» (№ 2894-14), «Про рослинний світ» (№ 591-14), «Про Червону книгу України» (№ 3055-14, Редакція від 09.05.2015, підстава Закон України № 323-19), Земельного (Закон від 25.10.2001, № 2768-III), Лісового (№ 3852-12, редакція від 28.12.2015, підстава Закон України № 901-19) та Водного (213/95-вр, редакція від 04.08.2016, підстава Закон України № 1472-19) кодексів України, інших актів чинного законодавства, у т.ч. і міжнародного, зокрема Севільської стратегії та Статутних рамок Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, Мадридського плану дій.

Розробником Проєкту є Державна установа «Інститут еволюційної екології Національної академії наук України» (ДУ «ІЕЕ НАН України»). Відповідальним виконавцем Проєкту був академік НАН України, доктор біологічних наук, професор В.Г. Радченко, який є ключовим експертом із

підготовки Червоних списків Європи, членом Національної комісії з питань Червоної книги України, членом Бюро Наукової Ради з проблеми «Ґрунтознавство», головним редактором журналу «Заповідна справа», заступником головного редактора журналів «Екологія та ноосферологія» й «Ґрунтознавство». Як виконавці проекту до роботи були залучені співробітники Інституту:

– доктор географічних наук, професор, лауреат Державної премії з науки і техніки (2014 р.) Ю.Г. Тютюнник, один із провідних фахівців з дослідження історико-культурної спадщини України;

– кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Зуб Л.М., досвідчений фахівець-еколог, яка є співавтором ряду нормативно-правових документів екологічного спрямування, приймала участь у проектах щодо розробки наукової програми створення ГІС та підготовки деяких її елементів для їх реалізації в Карпатському та Дунайському біосферних заповідниках, учасник ряду міжнародних еколого-освітніх проектів та міжгалузевих наукових програм;

– кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Пашкевич Н.А., яка є співавтором ряду монографічних видань ("Екофлора України", «Біотопи лісової та лісостепової зон України», «Біотопи Гірського Криму»), брала участь у розробці класифікації біотопів Смарагдової мережі для територій природно-заповідного фонду України; розробляла класифікацію біотопів Шацького НПП; при виконанні Rufford Small Grants «Широколистяні ліси Мезинського національного парку (Україна): екологічна оцінка, збереження та популяризація» провела оцінку рослинного покриву Мезинського НПП та класифікацію біотопів широколистяних лісів;

– кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Матяшук Р.К., що має досвід розробки заходів з використання природної та історико – культурної спадщини, підвищення ефективності освітньо – просвітницької, еколого-виховної діяльності установ ПЗФ України, виконання фундаментальних і прикладних досліджень щодо збереження і збагачення біотичного різноманіття об'єктів ПЗФ України, дослідження стану окремих унікальних елементів цих територій та розробки заходів щодо їх охорони.

Основні відомості, наведені в Проекті, подані на підставі аналізу (за понад 25 років) Літописів природи, наукових публікацій та інформаційної підтримки науковців ЧБЗ і проведених в 2016 році досліджень співробітниками ДУ «ІЕЕ НАН України». При розробці Проекту організації території ЧБЗ широко використовувалися матеріали польових досліджень та обстежень, здійснених за відповідними методиками.

Загалом на території ЧБЗ відмічаються 35 типів рідкісних природних середовищ (див. табл. 2.17, колонки № 3-4), деякі з них, як угруповання «Солончаки чорноморського узбережжя з *Salicornia*, *Suaeda* та *Salsola*», «Панонські степові діброви на пісках (*Betula borysthena* Клоков)» носять ендемічний характер і потребують особливої уваги щодо дослідження та збереження.

2.4.3 Рамсарські угіддя

Ще одним типом рідкісних оселищ ЧБЗ є біотопи, що розглядаються відповідно до положень Рамсарської Конвенції (1975) як водно-болотні угіддя, що мають особливо важливу роль для підтримання існування водоплавних птахів. Тендрівська та Ягорлицька затоки Чорного моря мають статус водно-болотних угідь міжнародного значення (код IWRB 057) (рис. 2.25) які, внаслідок складного поєднання унікальних зональних і азональних компонентів, за екологічним і природоохоронним значенням не мають собі рівних у Чорноморсько-Азовському регіоні.

Водно-болотні угіддя ЧБЗ є природними зразками угідь, що характерні для північного узбережжя Чорного моря. Вони відіграють важливу гідрологічну, біологічну та екологічну роль в функціонуванні прибережної системи, їх властивості цілком відповідають критеріям водно-болотних угідь міжнародного значення. Існування цих ВБУ сприяє збереженню ґрунтів, унікальних біотичних угруповань, водних ресурсів.

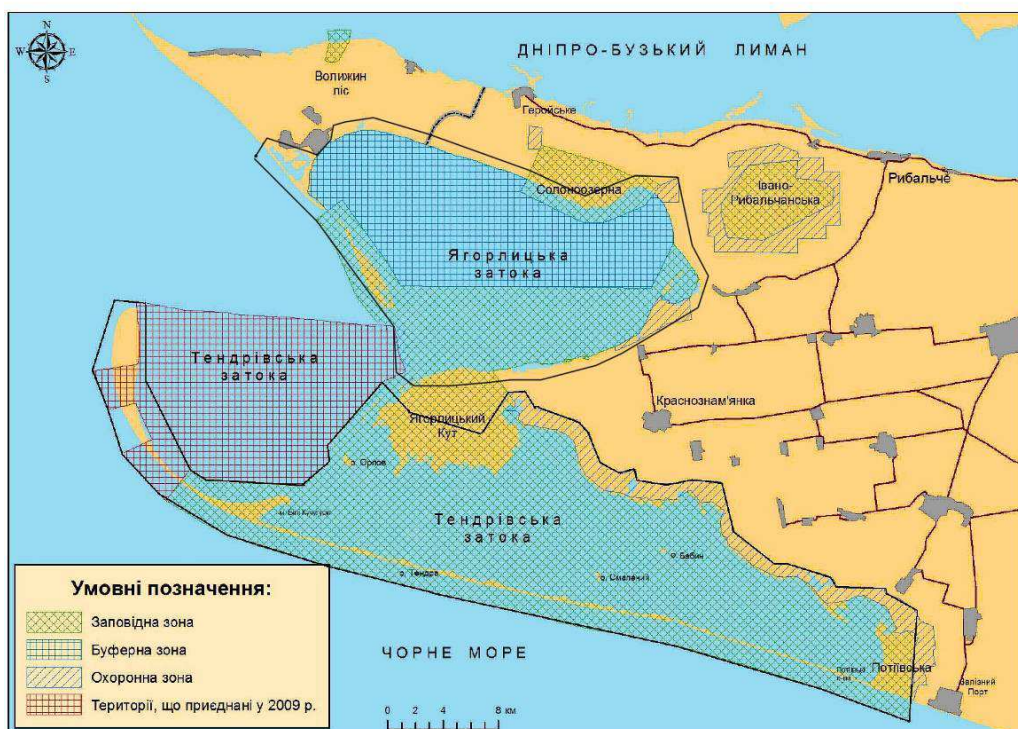

Рисунок 2.25 – Картосхема Рамсарських ВБУ ЧБЗ

ВБУ регіону представляють естетичну та культурну цінність як національна спадщина та сприяють збереженню традицій природо-користування місцевого населення. Загальна площа водно-болотних угідь міжнародного значення «Тендрівська затока» та «Ягорлицька затока» 72 тис. га, що становить 12,1 % від усієї площі ВБУ України. В різні роки на території ВБУ ЧБЗ гніздилися від 40 до 70 % усіх колоніальних птахів півдня України (Юрченко, 2012). Рамсарські ВБУ Тендрівська та Ягорлицька затоки є ключовою територією для збереження світової популяції мартина середземноморського, адже на островах ЧБЗ гніздиться більша її частина. Крім того, Тендрівська та Ягорлицька затоки є ключовими у збереженні чорноморських гніздових популяцій пухівки та креха середнього, української гніздової популяції пелікана рожевого. Також ці акваторії є важливими для збереження таких видів, як пісочник морський, чоботар, кулик-сорока, крячок каспійський. Завдяки довготривалому збереженню та охороні, на о-ві Орлов Тендрівської затоки після 80-річної перерви відновилось гніздування рожевого пелікана.

Надзвичайну роль у збереженні водоплавних та прибережних птахів водно-болотні угіддя ЧБЗ відіграють під час міграцій птахів, оскільки заповідні території знаходяться на перехресті двох потужних міграційних шляхів, один з яких проходить долиною Дніпра, а другий – північним узбережжям Азовського та Чорного морів. Чудова кормова база цих угідь та заповідний режим дають змогу зупинятися тут на відпочинок та відгодівлю величезній кількості різних видів лелекоподібних, качок та сивкоподібних (Численность и... 2000). Багатство кормової бази у поєднанні з м'якістю льодового режиму роблять ці водно-болотні угіддя вкрай важливим місцем зимівлі багатьох водоплавних птахів, зокрема лебедів-шипунів та кликунів, різних видів гусей та качок, лиски. Крім того, ці угіддя відіграють важливу роль для зимівлі орлана-білохвоста, адже деякі види водоплавних птахів (особливо лиска), що зимують на акваторіях заток, складають основу живлення цього виду, що охороняється законом.

До **ВБУ «Тендрівська затока»** відноситься східна частина Тендрівської затоки та смуга узбережжя навколо о-ву Тендра. Площа ВБУ «Тендрівська затока» складає 38000 га, вся територія ВБУ цілком відноситься до ПЗФ. Паспорт ВБУ та детальна характеристика наведена у Додатку В.9.

Водно-болотні угіддя затоки включають в себе прибережно-острівний природний комплекс ЧБЗ, представлений наступним комплексом біотопів: острови, морське узбережжя, відкриті береги (мулисто-черепашкові коси), береги заток з бордюрними очеретяними заростями, берегові стрімчаки та піщано-черепашкові коси (рис. 2.26).

Рисунок 2.26 – Схема розподілу основних біотопічних комплексів ВБУ «Тендрівська затока» (за: Руденко, Яремченко, 2000а).

Умовні позначення: *Основні кадастрові точки* – 1 – ділянка Ягорлицький кут, 2 – Єгипетські о-ви, 3 – Нові о-ви, 4 – о. Орлов, 5 – Сибірські о-ви, 6 – о. Смалений, 7 – о. Бабин, 8 – ділянка «Потіївська стрілка», 9 – Потіївські о-ви, 10 – ділянка Потіївська, 11 – озерне узбережжя біля с. Новочорномор'є;
Біотопічні комплекси: А – приморський степ, В – солончакові зниження, С – острови, Д - прибережні озера.

Саме різноманітність біотопів ВБУ визначає численний склад орнітофауни: у районі Тендрівських угідь зареєстровано в різні сезони року понад 125 видів птахів, що відносяться до острівного й та водно-болотного комплексів, птахів, що гніздяться тут спостерігається 54 види.

Значному якісному та кількісному багатству орнітофауни сприяє наявність багатих кормових угідь. У формуванні водної маси Тендрівської затоки беруть участь води різного генезису: води північно-західної частини Чорного моря (солоність 17-18%), трансформовані води річок Дніпра і Південного Бугу (до 12%), дощові і талі води. Тендрівська затока відзначається багатством зообентосу та нектобентосу. Середня біомаса зообентосу у східній частині затоки становить 150 г/м^2 , на більшій частині західної Тендрівської затоки значення біомаси не перевищують 30 г/м^2 (Королесова, 2011). Тут мешкає більше 200 видів водних безхребетних тварин, у т.ч. 85 видів макрозообентосу (ділянки акваторії з біомасою зообентосу в інтервалі $50\text{-}100 \text{ г/м}^2$ займають майже 40% площі затоки (Черняков, 1992) та 60 видів риб.

Острова Тендрівської затоки є епіцентром гніздування багатотисячних колоній мартинових, поселень качкових і куликів, загальна чисельність яких становить близько 50-70% від загальної кількості птахів, що гніздяться у водно-болотних комплексах на півдні України (Руденко, Яременко, 2000а) (рис. 2.27).

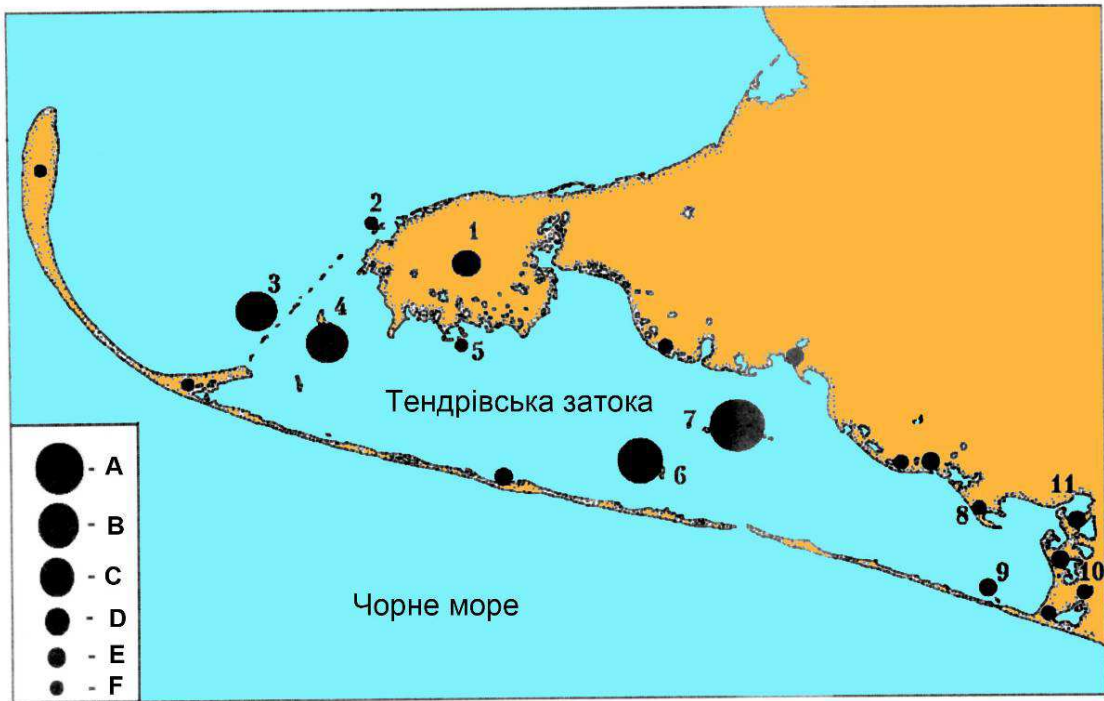

Рисунок 2.27 – Схема розташування поселень птахів у Тендрівській затоці (за: Руденко, Яремченко, 2000а)

Умовні позначення: *Основні кадастрові точки* – 1 – ділянка Ягорлицький кут, 2 – Єгипетські о-ви, 3 – Нові о-ви, 4 – о. Орлов, 5 – Сибірські о-ви, 6 – о. Смалений, 7 – о. Бабин, 8 – ділянка «Потіївська стрілка», 9 – Потіївські о-ви, 10 – ділянка Потіївська, 11 – озерне узбережжя біля с. Новочорномор'є;

Чисельність: А – до 80 тис. пар, В – 20-25 тис. пар, С – до 3 тис. пар, D – 1-1,5 тис. пар, E – до 500 пар, F – менше 50 пар.

У складі орнітофауни ВБУ чимало видів з Червоної книги України: хохітва, казарка червоновола, чернь білоока, пухівка, крех середній, дерихвости лучний і степовий, крячок каспійський, кулик-довгоніг, кульони великий, середній і тонкодзьобий та інші. Загальна чисельність птахів, що гніздяться тут коливається від 25 до 100 тис. пар. Восени й навесні через Тендрівську затоку проходить міграційний шлях багатьох видів водно-болотних птахів. Найчисельнішими є крижень (20-100 тис. ос), свищ (7-10 тис. ос), гуски сіра (2-8 тис. ос.) та білолоба (10-40 тис. ос), лебідь-шипун (5-10 тис. ос.), попелюх (10-40 тис. ос.), черні чубата (3-40 тис. ос.) і морська (2-25 тис. ос.), лиска (20-100 тис. ос.), баклан великий (10-20 тис. ос.), крячки рябодзьобий (8-36 тис. ос.) і річковий (7-12 тис. особин) (Руденко, Яременко, 2000а).

На островах Тендрівської затоки гніздиться майже 80% світової популяції мартина середземноморського. Взимку затока дає притулок майже 45 видам птахів, які тримаються головним чином біля островів та берегів. Найбільшою є кількість Качкових, Пастушкових, Мартинових та Баранцевих. Найбільші скупчення формують лебеді, крижень, свищ, гуски, лиска та попелюх (Руденко, Яремченко, 2000а).

ВБУ «Ягорлицька затока» складається з солоної морської лагуни, численних островів, озер та тимчасових водойм (див. рис. 2.28). Має виключне значення як місце гніздування, зупинки під час сезонних міграцій та зимівлі птахів водно-болотного комплексу. Це є важливе місце для підтримання популяцій Гусеподібних птахів і, насамперед, лебедя-шипуну.

Паспорт ВБУ та детальна характеристика наведена у Додатку В.9.

Ягорлицька затока входить до складу ЧБЗ як буферна зона площею 350 кв.км (78 км² – заповідна територія), більш відокремлена, не має безпосереднього зв'язку з морем і з'єднана з глибоководною частиною Тендрівської затоки. Береги Ягорлицької затоки ідеально рівні. На півночі уздовж урізу тягнуться ряд озер, що повторюють обриси берегової лінії. Озера ці мають морське походження. Південний берег затоки має іншу будову. Уздовж узбережжя тягнуться дугоподібний бар, за яким розташований ряд озер – залишок великої лагуни. Затока відзначається багатством бентосу та нектобентосу, особливо таких груп, як ракоподібні та молюски. Середні значення біомаси за різними даними 400-1000 г/м². Основу макрозообентосу складають евригалінні форми.

З огляду на те, що Ягорлицько-Тендрівські угіддя – єдина, взаємопов'язана система як в геоморфологічному, так і в орнітологічному плані, видовий склад птахів і основна їх біотопічна приуроченість практично не відрізняються (рис. 2.29). Як і в Тендрівській затоці, тут епіцентром гніздування водно-болотних птахів є острови, хоча видовий склад орнітофауни дещо бідніший. Місцем масового гніздування птахів можна вважати ділянки ЧБЗ Ягорлицький Кут і Солонозерний. Значною видовою різноманітністю птахів, що гніздяться характеризується "Хрестова сага" – заказник місцевого значення, що знаходиться в охоронній зоні Солонозерної ділянки ЧБЗ (північно-східне узбережжя затоки).

Угіддя є місцем гніздування багатьох видів водно-болотних птахів, загальна чисельність яких тут становить 3,5-7 тис. пар, з найбільшими колоніями на островах Круглий, Кінський. Серед видів, що гніздяться, слід вказати мартин жовтоногого (до 6,5 тис. пар), баклана великого (700-3100 пар), пухівку (800-1700 пар), крячка річкового (150-760 пар) (Руденко, Яремченко, 2000б).

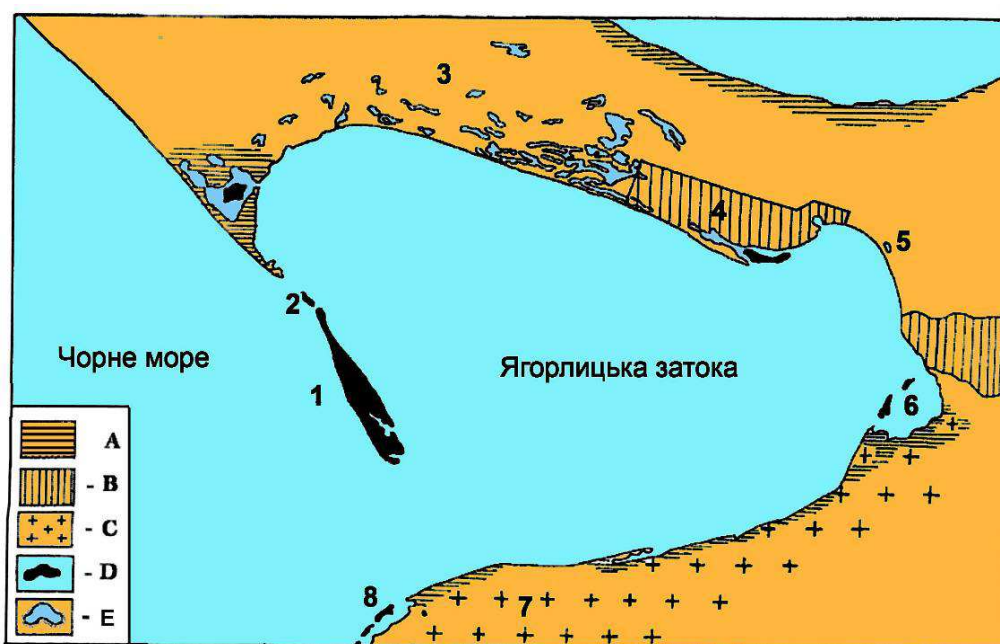

Рисунок 2.28 – Схема розподілу основних біотопічних комплексів ВБУ «Ягорлицька затока» (за: Руденко, Яремченко, 2000б)

Умовні позначення: Основні кадастрові точки – 1 – о. Довгий, 2 – о. Круглий, 3 – Геройський Сільпром, 4 – Солонозерна ділянка, 5 – заказник "Хрестова сага", 6 – Кінські острови, 7 – Ягорлицький кут, 8 – Єгипетські острови;

Біотопічні комплекси: А – солончакові пониження, В – лісостеп, С – приморський степ, D – острови, Е -прибережні озера.

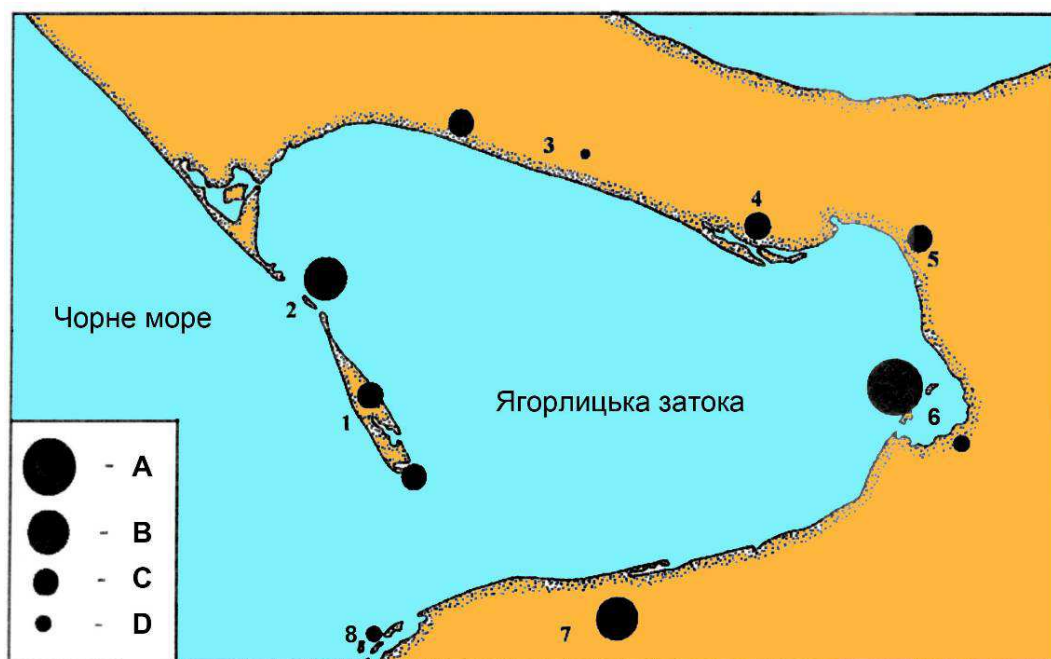

Рисунок 2.29 – Схема розташування поселень птахів у Ягорлицькій затоці (за: Руденко, Яремченко, 2000б)

Умовні позначення: Основні кадастрові точки – 1 – о. Довгий, 2 – о. Круглий, 3 – Геройський Сільпром, 4 – Солонозерна ділянка, 5 – заказник "Хрестова сага", 6 – Кінські острови, 7 – Ягорлицький кут, 8 – Єгипетські острови;

Чисельність: А – 9 тис. пар, В – до 2 тис. пар, С – до 1 тис. пар, D – менше 50 пар.

Ягорлицька затока – відоме місце линяння лебедя-шипун (тут можуть утворюватися його скупчення в 2-10 тис. особин). Загальна чисельність популяції птахів на зимівлі становить 300 тис. особин, що належать до 45 видів (Руденко, Яремченко О.А., 2000б); основну кількість у зимових скупченнях складають представники Гусеподібних, Пастушкових, Мартинових та Баранцевих, зокрема лебідь-шипун, крижень, свищ, попелюх, черні чубата і морська, лиска.

Затока знаходиться на міграційному шляху багатьох водно-болотних птахів, чисельність яких інколи сягає кількох сотень тисяч особин. Найчисельнішими є гагари, пірникози, лебідь-кликун та лебідь-шипун, гуска сіра тощо. Більше 50 видів птахів, які зустрічаються на акваторії, островах та узбережжі Ягорлицької затоки, занесені до Червоної книги України: рожевий пелікан, мартин каспійський, крячок каспійський, кулик – сорока, чоботар, галагаз, орлан-білохвіст, скопа, казарка червоноголова, хохітва, дрохва та кульон тонкодзьобий та інші. Більше 200 видів охороняються згідно міжнародних конвенцій, Європейського червоного списку, Червоної книги МСОП.

Більше половини видового складу птахів використовують ВБУ «Ягорлицька затока» під час уразливих періодів життя: розмноження, міграція, зимівля. Острів Круглий – єдине місце масового гніздування пухівки на півдні Європи.

2.4.4 Антропогенна трансформація рідкісних типів середовищ та заходи щодо її нівеляції

Більшість приморських та літоральних оселищ ЧБЗ, а також видове різноманіття і чисельність птахів, що гніздяться у ВБУ ЧБЗ, включно і Рамсарських, зазнає впливу цілого ряду антропогенних чинників – скиди дренажних і побутових вод, застосування різних отрутохімікатів на полях Голопристанського району, вплив відкритих звалищ, рекреаційна діяльність, що посилюється з кожним роком. Скоротити вплив негативних факторів могло б припинення скидів в акваторію Тендрівської затоки, що в свою чергу підвищить виживання і загальний успіх розмноження ряду видів, чисельність яких нестабільна (морський голубок, крячок рябодзьобий, крижень, сіра качка); скорочення обсягів застосування отрутохімікатів сприятиме зменшенню загибелі на полях дорослих особин чорноголової чайки. Необхідно також розширити охоронну зону ЧБЗ по північному узбережжі Тендрівської затоки.

Необхідним є і розширення заповідних площ в районі Солонозерної ділянки. Це збільшить площі гніздових біотопів ряду видів. Важливе значення для птахів водно-болотного комплексу має мало трансформована,

що залишилася не заповідною, територія Ягорлицького півострова. Включення її до складу ЧБЗ дозволить розширити площі гніздових біотопів цілого ряду рідкісних видів птахів (кулика-довгонога, кулика-сороки, дерихвоста лучного тощо) та забезпечити їхню охорону.

У таблиці 2.19 представлена узагальнена оцінка поширення та стану основних типів середовищ ЧБЗ.

Таблиця 2.19 – Поширення та оцінка стану рідкісних типів природних середовищ ЧБЗ

Код природ. середовища	Репрезентативність	Оцінка поширеності	Стан збереження	Глобальна оцінка
B1.3	велика	значна	відмінний	важливе значення
B1.4	значна	значна	відмінний	важливе значення
B1.8	значна	значна	відмінний	важливе значення
B2.3	найвища	значна	відмінний	важливе значення
A2.61	найвища	значна	відмінний	важливе значення
A5	найвища	значна	відмінний	важливе значення
C1.25	велика	значна	відмінний	важливе значення
A2.2	велика	незначна	відмінний	важливе значення
A2.4	найвища	значна	відмінний	важливе значення
A2.5	найвища	значна	відмінний	важливе значення
C1.5	велика	незначна	відмінний	важливе значення
C1.66	велика	незначна	відмінний	важливе значення
C1.67	велика	незначна	відмінний	важливе значення
C3.5133	найвища	незначна	відмінний	важливе значення
D6.1	найвища	велика	відмінний	важливе значення
E1.2	найвища	незначна	добрий	важливе значення
E2.25	найвища	незначна	відмінний	важливе значення
E5.423	велика	незначна	добрий	важливе значення
E6.2	найвища	велика	відмінний	важливе значення
F9.1	найвища	незначна	відмінний	важливе значення
G1.414	найвища	незначна	відмінний	важливе значення
G1.7	велика	незначна	відмінний	важливе значення
X03	найвища	незначна	відмінний	важливе значення
X35	найвища	незначна	відмінний	важливе значення

Здійснення заходів (табл. 2.20) щодо збереження рідкісних типів природних середовищ тісно пов'язане із здійсненням заходів щодо збереження рідкісних рослинних угруповань. На сучасному етапі досить складним питанням є контроль за поширенням інвазивних видів, особливо тих, що здатні трансформувати умови існування інших видів, особливо на територіях, де заповідник не є землевласником.

Таблиця 2.20 – Заходи щодо збереження окремих типів природних середовищ ЧБЗ

Назва типу природного середовища	Види загроз	Заплановані заходи	Очікувані результати
Субліторальні рихлі та седиментні літоральні відклади	Загроза зникнення чи структурні зміни через сильні зимові шторми, що наминають і розмивають землі	Моніторинг стану, попереджувальні дії щодо захисту біорізноманіття (інтродукція)	Прогнозні плани трансформації оселищ, збереження біорізноманіття
Материкові галофітні та центрально-евразійські скритницеві луки, материкові засолені луки та солончаки	Знищення екосистем внаслідок зміни гідрорежиму, заростання нехарактерними видами, внаслідок порушення структури угруповання	Моніторинг коливання рівня води, створення постійних моніторингових ділянок. Контроль гідротехнічних заходів на суміжних територіях. Механічне природоошадливе вилучення адвентивних видів	Відновлення умов розвитку лучних угруповань та їх складу
Дюни	Знищення екосистем внаслідок заростання трав'яними та деревно-чагарниковими видами рослин. Нори гризунів, що у великій кількості порушують дюни	Запобігання надмірного випасу, боротьба з вселенцями та чагарниками, розбиванням дюн автотранспортом в буферній зоні	Відновлення умов розвитку угруповань літоральних дюн
Ставки та озера (прісні та солоні)	Антропогенна евтрофікація водойм за рахунок внесення добрив на суміжних територіях, зміни гідрологічного режиму території	Сприяння природному розвитку водойм, моніторинг. Контроль гідротехнічних заходів на суміжних територіях	Стабільність та покращення стану водойм
Понтично-панонські низькотравні осокові середовища	Пересихання водойм, зміни гідрологічного режиму	Моніторинг коливання рівня води, розробка заходів збереження за результатами моніторингу	Стабільність та покращення стану водойм

Продовження табл. 2.20

Підводні зарості харових водоростей (в морських затоках)	Пересихання водойм, забруднення стічними водами із суміжних водогонів, зміни гідрологічного режиму, забруднення через скиди стічних вод	Моніторинг коливання рівня води, розробка заходів збереження за результатами моніторингу, контроль за дотриманням режиму охорони у охоронній зоні, розширення охоронної зони та створення перехідної зони ЧБЗ	Стабільність та покращення стану водойм
Материкові степи (полиннові)	Зміна умов існування через коливання рівня гідрологічного режиму, пірогенна загроза в посушливий період. Надмірний випас, оранка, розвиток зрошувального землеробства	Моніторинг змін у полиновому степу через дію різноманітних факторів. Посилення охорони від випалювання	Стабільність і покращення стану популяцій ценозоутворювачів
Піщані степи	Зміна умов існування через коливання рівня гідрологічного режиму, масового заліснення на суміжних територіях, створення острівного ефекту	Моніторинг гідрологічного стану природного середовища. Обмеження випасу, стримування процесів розповсюдження інвазивних видів, контроль збільшення площ чагарників та рідколісь на суміжних територіях	Відновлення умов розвитку піщано-степових угруповань, сприяння відновлювальним сукцесіям, боротьба з адвентивними видами
Панонські степові діброви на пісках	Вітровали. Лісові пожежі. Хвороби.	Моніторинг, картування локалітетів. Впровадження протипожежних заходів	Стабільність та покращення стану угруповань

Таблиця 2.24 – Основні види моніторингу в рамках виконання наукових тематик ЧБЗ

№	Тематика	Опис моніторингу
1	2	3
1	Моніторинг стану природних комплексів ЧБЗ «Літопис природи» (ведеться з 1962 року)	– проведення комплексних польових досліджень, -моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах, система біотехнічних заходів
2	Динаміка природних комплексів ЧБЗ в умовах антропогенної трансформації суміжних територій	– оцінки стану екосистеми за біологічними показниками; – прогноз можливих змін стану навколишнього природного середовища
3	Результати вивчення акваторій ЧБЗ з 1986-1990 рр.	– гідробіологічні дослідження, у т.ч. визначення видового різноманіття, чисельності, біомаси гідробіонтів
4	Вивчення, збереження і відтворення біорізноманіття природних комплексів ЧБЗ з використанням біомаркерів (видів-індикаторів)	– проведення комплексних експедиційних обстежень; – оцінки стану екосистеми за біологічними показниками
5	Моніторинг землі. Розміщення контрольних ділянок солончаків на моніторинговій території ЧБЗ	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – інформаційний менеджмент (обробка, узагальнення інформації, розробка бази даних Програми моніторингу з геоінформаційною компонентою)
6	Характеристика територіального розподілу, видового складу та міграційної активності кажанів та птахів на території вітрових електростанцій (ВЕС) та прилеглих територіях, підготовка висновків відносно впливу будівництва та розміщення ВЕС на довкілля, орнітологічні комплекси та мігруючих птахів, кажанів у межах Скадовського р-ну Херсонської обл. (с. Тарасівка) та у межах Каланчацького р-ну Херсонської обл. (с. Ставки)	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – вивчення впливу антропогенних факторів та природних процесів на стан тваринних угруповань ЧБЗ на основі спостережень, оцінки та прогнозу; – рекомендації щодо попередження та мінімізації впливів
7	Вивчення антропогенного впливу на природні комплекси ЧБЗ	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – вивчення впливу антропогенних факторів та природних процесів на стан рослинних та тваринних угруповань ЧБЗ на основі спостережень, оцінки та прогнозу (у тому числі біологічне забруднення чужорідними видами); – оцінка впливу всіх видів діяльності з ранжуванням антропогенних факторів та прогноз можливих змін у стані екосистем

Продовження табл. 2.24

1	2	3
8	Проведення синхронних обліків водно-болотних птахів з метою визначення видового складу, чисельності та сезонного розподілу в межах водно-болотних угідь міжнародного значення «Тендрівська затока» і «Ягорлицька затока», які входять до складу ЧБЗ; Короткий звіт за результатами моніторингу дельфінів в опорному пункті ЧБЗ	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – інформаційний менеджмент (обробка, узагальнення інформації, розробка бази даних Програми моніторингу з геоінформаційною компонентою)
9	Вивчення динаміки основних рослинних флороценокомплексів наземних екосистем	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – вивчення впливу антропогенних факторів та природних процесів на стан флороценокомплексів, видів та рослинних угруповань ЧБЗ на основі спостережень, оцінки та прогнозу (у тому числі біологічне забруднення чужорідними видами)
10	Фауна і екологія риб Тендрівської затоки і суміжних акваторій	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – гідробіологічні дослідження, у т.ч. визначення видового різноманіття, чисельності, біомаси гідробіонтів
11	Чужорідні види рослин і тварин півдня України (на прикладі ЧБЗ)	– вивчення впливу антропогенних факторів та природних процесів на стан рослинних та тваринних угруповань ЧБЗ на основі спостережень, оцінки та прогнозу (у тому числі біологічне забруднення чужорідними видами); – оцінка впливу всіх видів діяльності на території ЧБЗ з ранжуванням антропогенних факторів та прогноз можливих змін у стані екосистем
12	Чисельність і розподіл гнізд навколоводних птахів у водно-болотних угіддях Азово-Чорноморського регіону України» (за проектом «Wetlands International»)	– моніторинг в рамках регулярних спостережень на стаціонарних пунктах; – рекомендації щодо попередження та мінімізації впливів

5. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЧОРНОМОРСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА НАН УКРАЇНИ НА 10 РОКІВ

5.1 Стратегічні завдання з розвитку заповідника на 10 років

Довготерміновими цілями діяльності ЧБЗ є збереження природного різноманіття на основі науково обґрунтованого управління процесом збереження та охорони його природних ресурсів, поєднання завдань збереження біорізноманіття, моніторингу, сталого розвитку, екологічної освіти населення, підготовки фахівців. Відповідно цілям і завданням ЧБЗ, стратегія розвитку установи має ряд стратегічних завдань, об'єднаних у чотири основних стратегічних програми (табл.1-3 Додатку Г):

I. Збереження природних комплексів ЧБЗ та вдосконалення системи моніторингу їх стану.

Завдання 1. Роботи щодо організації територій ЧБЗ та їх охорони.

Завдання 2. Екологічний менеджмент територій ЧБЗ.

Завдання 3. Проведення наукових досліджень і спостережень.

II. Створення сприятливих умов для науково-дослідної діяльності на території ЧБЗ.

Завдання 4. Створення сучасної бази матеріально-технічного забезпечення ефективної діяльності ЧБЗ.

III. Підвищення ефективності практичної охорони заповідних територій.

Завдання 5. Посилення системи охорони територій.

Завдання 6. Удосконалення матеріально-технічної бази служби державної охорони заповідних територій.

Завдання 7. Посилення протипожежної охорони територій ЧБЗ.

IV. Розширення екологічної освітньо-виховної діяльності ЧБЗ.

Завдання 8. Розвиток еколого-освітньої інфраструктури ЧБЗ.

Завдання 9. Проведення щорічних еколого-освітніх заходів та акцій.

Роботи щодо організації територій ЧБЗ направлені на закінчення оформлення землевпорядної документації, винесення меж території ЧБЗ, встановлення права власності на земельні ділянки, вдосконалення системи буферних зон ЧБЗ. Важливим заходом щодо організації територій ЧБЗ є налагодження співпраці з прикордонною службою, військовими збройних сил України з метою охорони природних комплексів Тендрівської коси, Ягорлицького Кута та подальшого включення територій військових полігонів до ЧБЗ у разі припинення її використання. Передбачається приєднання до

ЧБЗ частини Тендрівської коси, що не увійшла до складу заповідника за Указом Президента України "Про розширення території Чорноморського біосферного заповідника" № 100/2009 від 25 лютого 2009 р.

Екологічний менеджмент територій ЧБЗ має на меті збереження складу та структури природних комплексів, корінних екосистем, популяцій рідкісних та соціологічно цінних видів та створення сприятливих умов для їх відновлення. Ключовою складовою екологічного менеджменту має стати організація моніторингових програм як за біотичною складовою, так і за погодними умовами, станом поверхневих вод, морських гідроекосистем тощо. Окремим завданням є заходи щодо охорони водно-болотних угідь, а саме: організація спостереження за станом екосистем та розробка наукових основ збереження ВБУ.

Актуальними на найближчі 10 років є заходи щодо покращення екологічної ситуації на прилеглих територіях шляхом відновлення деградованих екосистем та запровадження спеціального режиму охорони:

- за окремими програмами та проектами проводити роботу щодо відновлення (ренатуралізації) природних екосистем в буферній зоні (на перелогах та інших трансформованих ділянках);

- за відповідними програмами та проектами проводити роботу щодо відтворення рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, насамперед таких, що занесені до Червоної книги України, міжнародних переліків, додатків до міжнародних природоохоронних конвенцій;

- відтворення та охорона на прилеглих до ЧБЗ територіях рослинних угруповань та природних середовищ, що занесені до Зеленої книги України, а також мальовничих куточків природи, історико-архітектурних пам'яток тощо;

- моніторинг стану екосистем після їх відновлення та запровадження спеціальних режимів охорони.

Враховуючи реальний склад та структуру природних комплексів, що охороняються, вимоги чинного природоохоронного законодавства, умови існування ЧБЗ як природоохоронної установи, основними цілями екологічного менеджменту угідь ЧБЗ є:

- збереження еталонних та унікальних властивостей основних природних комплексів;

- збереження характерного гено- та ценофонду;

- збереження популяцій рідкісних та ендемічних видів;

- стримування процесів антропогенної трансформації екосистем, усунення або мінімізація зовнішніх антропогенних впливів;

- підтримка/формування стабільної структури природних комплексів;

- поступове вилучення наявних антропогенних компонентів природних комплексів;
- збереження властивостей водно-болотяних угідь ЧБЗ, як ВБУ міжнародного значення;
- впровадження сучасних методів дистанційного моніторингу за станом природних комплексів.

Моніторинг має передбачати:

- залучення спеціалістів ЧБЗ до проведення екологічних та соціально-економічних регіональних досліджень, проектів та програм, а також сприяння підготовці спеціалістів з питань збереження та охорони природи;
- продовження багаторічного моніторингу природокористування на прилеглих територіях. Зведення, аналіз та узагальнення одержаних даних щодо використання земель з метою внесення пропозицій стосовно подальшого їх сталого розвитку. Вивчення та обговорення з місцевим населенням можливих причин невдач у екологічно безпечному господарюванні, перегляд їх діяльності.

Збереження природних комплексів ЧБЗ та вдосконалення системи моніторингу їх стану неможливе без проведення наукових досліджень і спостережень. Це завдання включає: ведення та видання Літопису Природи, проведення тематичних наукових досліджень, створення наукових фондів, баз даних, ГІС-картографування, інвентаризація біорізноманіття ЧБЗ тощо.

Виконання попередніх завдань неможливе без створення сприятливих умов для науково-дослідної діяльності. Завданнями з виконання даної програми є: створення сучасної бази матеріально-технічного забезпечення ефективної діяльності ЧБЗ, насамперед оновлення матеріально-технічної бази, приведення до сучасних норм і потреб інформаційно-технічного забезпечення, покращення умов праці науковців. Безумовним завданням має стати також активізація науково-дослідної діяльності через підвищення кваліфікації працівників, проведення спільних науково-дослідних робіт за угодами з іншими науковими установами, обмін досвідом в рамках організованих наукових конференцій, семінарів тощо.

Підвищення ефективності практичної охорони заповідних територій відбуватиметься через посилення системи охорони заповідних територій (у т.ч. і протипожежної), удосконалення відповідної матеріально-технічної бази служби державної охорони заповідних територій ЧБЗ та шляхом взаємодії з іншими контролюючими органами. Вдосконалення системи забезпечення режиму охорони ЧБЗ передбачає достатнє фінансування та сучасне матеріально-технічне забезпечення служби державної охорони ЧБЗ; застосування безпілотних апаратів з метою виявлення порушень

природоохоронного законодавства на заповідних територіях та акваторіях; збільшення штату кваліфікованих працівників служби державної охорони заповідних територій.

Завданнями щодо розширення еколого-освітньої діяльності ЧБЗ є розвиток еколого-освітньої інфраструктури (створення та утримання еколого-освітнього центру, розширення експозицій Музею природи, розробка та облаштування екологічних стежок для підвищення рівня екологічної культури та обізнаності широких верств населення), удосконалення інформаційного забезпечення еколого-освітньої діяльності (видання еколого-просвітницької літератури, презентування ролі ЧБЗ у мас-медійному просторі) та проведення щорічних еколого-освітніх акцій з метою формування екологічної свідомості населення та залучення його до збереження природної спадщини.

Стратегічними пріоритетами еколого-освітнього напрямку має стати посилення екологічної обізнаності місцевих громад в справі збереження біорізноманітності:

- сприяння підвищенню кваліфікації фахівців, які відповідають за освіту в сфері збереження біорізноманіття, здійснюють моніторинг довкілля, розвивають підходи для забезпечення сталого розвитку регіонів, здійснюють управління тощо;

- участь спеціалістів у зборах, семінарах з питань збереження біорізноманітності з метою обміну досвідом та розширення їх сфер діяльності, а також забезпечення тісної співпраці з вчителями і учнями місцевих шкіл та представниками інших соціальних груп;

- розробка та запровадження програм поширення знань з проблем збереження біорізноманіття та сталого соціально-економічного розвитку регіону;

- поширення досвіду вітчизняної заповідної справи в світі.

5.2 Стратегічні завдання щодо функціонального зонування та режиму територій ЧБЗ

5.2.1 Існуюче функціональне зонування та режим територій

На території ЧБЗ, відповідно до природоохоронного законодавства, встановлені такі функціональні зони: заповідна, буферна, антропогенних ландшафтів (рис. Б. 13 Додатку Б).

Заповідна зона призначена для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу.

До заповідної зони (загальна площа 89634,8 га) відносяться:

– материкові ділянки: Волижин ліс – 203 га, Солонозерна – 2293 га, Івано-Рибальчанська – 3104 га, Ягорлицький Кут – 5540 га, Потіївська – 1064 га, Потіївська стрілка – 91 га;

– острівні ділянки: східна та центральна частини острова Тендрівська коса та усі острови в межах акваторій Тендрівської та Яголицької заток Чорного моря площею 2024,0 га;

– акваторії ЧБЗ: східна (мілководна) частина Тендрівської затоки Чорного моря – 36628 га, західна (глибоководна) частина Тендрівської затоки, що прилягає до північно-східного берега острова Тендрівська коса – 18250,8 га, південна частина Ягорлицької затоки – 8761 га, однокілометрова смуга акваторій Тендрівської та Ягорлицької заток вздовж островів Довгий та Круглий загальною площею – 2068,0 га, однокілометрова смуга Чорного моря вздовж південного берега острова Тендрівська коса, у межах суходільних ділянок острова – 7790,0 га, однокілометрова смуга вздовж північного берега Ягорлицької затоки у межах ділянки Солонозерної – 1000 га, акваторія Ягорлицької затоки навколо Кінських островів площею 818 га.

На території заповідної зони забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, а саме:

– будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю ЧБЗ;

– розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення, стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, лісосплав;

– проліт літаків та вертольотів нижче 2000 метрів над землею, подолання літаками звукового бар'єру над територією заповідної зони та інші види штучного шумового впливу, що перевищують установлені нормативи;

– геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень, а також добування піску та гравію в водоймах;

– застосування хімічних засобів;

– заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування, інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів;

– усі види лісокористування, проведення рубок головного користування та всіх інших видів поступових та суцільних рубок, вирубування дуплястих дерев, лісокультурні роботи;

– мисливство, селекційний відстріл тварин, рибальство, туризм, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємність угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень, біотехнічні заходи, сінокосіння механічними засобами;

– всі види екскурсій, крім пішохідних.

Для збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань відповідно до Проекту організації території та до Положення про ЧБЗ у заповідній зоні в установленому порядку допускається:

– виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів ЧБЗ внаслідок антропогенного впливу;

– відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають тощо;

– здійснення протипожежних заходів та вибіркового діагностичного відстрілу диких тварин для ветеринарно-санітарної експертизи, що не порушують режиму ЧБЗ;

– спорудження у встановленому порядку будівель та інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед ЧБЗ завдань;

– збір колекційних та інших матеріалів, виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних наукових досліджень;

– проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

В разі термінової необхідності за рішенням науково-технічної ради ЧБЗ на території заповідної зони можуть проводитися заходи, спрямовані на охорону природних комплексів, ліквідацію наслідків аварій, стихійного лиха, не передбачені Проектом організації території. Для ліквідації наслідків аварій та стихійного лиха, в результаті яких виникає пряма загроза життю людей чи знищення заповідних природних комплексів, особливо термінові заходи здійснюються за рішенням дирекції ЧБЗ.

Буферна зона (площею 18620,0 га) включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської

діяльності на прилеглих територіях. Її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників (ст. 18 Закону України "Про природно-заповідний фонд України").

На території буферної зони забороняється:

- скид усіх видів стічних та зворотних вод;
- будь-які дії, що можуть змінити гідрологічний режим акваторії;
- забруднення вод нафтопродуктами, отрутохімікатами та іншими речовинами;
- будівництво промислових та інших об'єктів, в тому числі будівництво на узбережжі затоки пансіонатів, санаторіїв та інших оздоровчих установ, організація місць масового відпочинку;
- мисливство;
- розвиток господарської діяльності, яка може призвести до негативного впливу на територію та об'єкти;
- перебування сторонніх осіб та транспортних засобів;
- будь-які інші дії, що змінюють або можуть негативно вплинути на природні комплекси і об'єкти.

Будь-яка діяльність в буферній зоні, в тому числі і проведення науково-дослідних робіт та здійснення спеціального використання природних ресурсів, проводиться згідно вимог законодавства та за обов'язковим погодженням з НТР.

В межах ЧБЗ до буферної зони відноситься решта акваторії Ягорлицької затоки Чорного моря.

Пропонується вдосконалити систему буферних зон ЧБЗ шляхом:

- а) утворення буферних зон достатньої ширини на узбережжі Ягорлицької затоки;
- б) утворення буферної зони навколо західної частини Тендрівської коси;
- в) переведення існуючих охоронних зон, відповідно до чинного законодавства, у статус буферних;
- г) утворення буферних зон навколо ділнки «Солоноозерна».

Зона антропогенних ландшафтів має включати території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

У "Положенні про Чорноморський біосферний заповідник" виділена зона антропогенних ландшафтів носить номінальний характер і її площа не вказана.

За результатами останніх наукових досліджень та моніторингу стану природних комплексів ЧБЗ, функціональним особливостям зони антропогенних ландшафтів відповідає ізольована ділянка острова Тендрівська коса (широка західна частина) площею 500,0 га та 500,0 га прилеглих акваторій моря.

Земля знаходиться в постійному користуванні ЧБЗ.

Згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 18), в зоні антропогенних ландшафтів забороняється:

- будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю ЧБЗ;
- зміна гідрологічного та гідрогеологічного режиму території;
- застосування пестицидів та інших агрохімікатів;
- заготівля піску та інших корисних копалин, проведення будь-яких робіт, пов'язаних з порушенням рослинного та ґрунтового покриву;
- влаштування звалищ відходів, місць складування будівельних та інших матеріалів;
- мисливство, руйнування гнізд птахів, інтродукція нових видів тварин і рослин, збирання та заготівля рослин раритетних категорій;
- пересування авто-мототранспорту поза межами шляхів між існуючими спорудами, розташованими в широкій західній частині острова Тендрівська коса;
- встановлення наметів, інших тимчасових споруд, влаштування багатьох тощо.

В зоні антропогенних ландшафтів ЧБЗ дозволяється:

- спорудження у встановленому порядку будівель та інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед ЧБЗ завдань;
- проведення заходів екологічної освітньо-виховної роботи;
- регулювання чисельності окремих видів диких тварин;
- збір колекційного матеріалу для наукових потреб;
- ветеринарні заходи, необхідні для попередження епізоотій, у т.ч. і небезпечних для людини;

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів ЧБЗ, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих територіях була встановлена охоронна зона відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР від 19.04.1977 № 198 «Про доповнення переліку державних заказників та встановлення охоронних зон навколо Чорноморського державного заповідника і Азово-Сиваського заповідно-мисливського господарства» площею 1600 га. Згідно Постанови Ради Міністрів Української РСР від 02.11.1978 № 524 «Про встановлення

охоронної зони навколо Чорноморського державного заповідника» навколо ЧБЗ встановлена охоронна зона площею 9411,0 га. В процесі розвитку території ЧБЗ частина охоронної зони набула заповідного статусу. На теперішній час площа охоронної зони Чорноморського біосферного заповідника складає 8013,8 га.

Охоронна зона утворена без вилучення земель у землевласників/землекористувачів із введенням обмежень господарської діяльності на її території. Землевласники/землекористувачі, на землях яких знаходиться охоронна зона ЧБЗ, провадять свою господарську діяльність із додержанням встановленого режиму відповідно до Положення про охоронну зону. Положення про охоронну зону ЧБЗ затверджене розпорядженням голови Херсонської обласної державної адміністрації від 20.05.2014 р. № 323.

На території охоронної зони ЧБЗ забороняється:

- будівництво будь-яких нових об'єктів, за винятком споруд, необхідних для забезпечення збереження заповідних природних комплексів;
- мисливство;
- розташування складів добрив, отрутохімікатів та аеродромів сільськогосподарської авіації, захоронення відходів та розміщення сміттєзвалищ;
- розорення гнізд птахів, нір тварин, збирання яєць, рибальство;
- орання масивів сільськогосподарських угідь (крім орання 145 га рисових ланів), здійснення інших видів суцільного пошкодження ґрунтового покриву;
- застосування хімічних засобів захисту лісових та сільськогосподарських культур;
- влаштування або розміщення місць масового відпочинку населення;
- скид зрошувальних, дренажних та стічних вод у водоймища;
- провадження інших видів господарчої діяльності, що негативно впливають або можуть негативно вплинути на природні комплекси заповідних територій (акваторій);
- розвиток господарської діяльності, яка може призвести до негативного впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України.

Природно-аквальний комплекс мілководних заток: Тендрівська затока

Прибережно-острівний комплекс Ягорлицький кут

Рисунок 2.32 – Прибережні ландшафтні комплекси ЧБЗ (фото О. Томченко)

Основну природного комплексу складають угруповання макрофітів та безхребетних гідробіонтів. До цього комплексу можна віднести й птахів, що годуються в затоках, або використовують їх як місце відпочинку. Зрідка до заток потрапляють й дельфіни.

Острови і узбережжя утворюють окремий прибережно-острівний комплекс, до складу якого належать наступні біотопи:

Острови відіграють ключову роль в водно-болотних угіддях регіону як місце гніздування колоніальних чайкових птахів, інших видів навколоводного орнітокомплексу (див. рис. 2.32). Прибережно-водна рослинність представлена, насамперед, угрупованнями з домінуванням очерету, куги Таберномонтана та бульбокамишу морського. З хребетних тварин цей природний комплекс використовують як місце годівлі мартинів, хижі, чаплеві птахи, хижі ссавці, що мешкають на островах, як місце гніздування – побережники.

Підсумовуючи характеристику ландшафтної та біотопічної особливостей території ЧБЗ, варто підкреслити наступне:

1) *Типовість*. Степові, лісостепові, а також, острівні та прибережно-літоральні комплекси мають велике еталонне значення для Північно-Чорноморського регіону як фрагменти екосистем, що, внаслідок антропогенної трансформації, зникли або повсюдно деградовані, крім територій, що охороняються.

2) *Унікальність*. Ландшафтні комплекси ЧБЗ представляють собою унікальне сполучення зональних (степових, літоральних, прибережно-морських, острівних) та азональних (лісостепових, аквальних) компонентів в межах однієї території. У своєму поєднанні вони є основою таких же унікальних водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення щодо гніздування, міграції та зимівлі водоплавних та коловодних птахів. Територія ЧБЗ, як комплекс різноманітних угідь для птахів водно-болотної групи, займає ключове положення в межах, щонайменше, Дніпровсько-Каркінітської берегової області Чорного моря.

Тендрівська та Ягорлицька затоки є єдиними морськими водоймами в межах Північного Причорномор'я, які цілком входять до складу природно-заповідного фонду і підлягають комплексній охороні. Згідно Рамсарської конвенції вони залучені до водно-болотних угідь міжнародного значення.

Внаслідок складного сполучення унікальних зональних і азональних компонентів за екологічним і природоохоронним значенням територія ЧБЗ не має собі рівних у Чорноморсько-Азовському регіоні.

3) *Рідкісність*. Заповідні території, що розглядаються, є центром ендемізму, який пов'язаний із азональним компонентом (лісостепом на алювіальних пісках). Значна кількість рідкісних та ендемічних видів зумовлює величезну цінність гено- і ценофонду екосистем, що зберігаються в межах заповідних територій.

4) *Вразливість* природно-територіальних та природно-аквальних комплексів ЧБЗ зумовлена тривалим зовнішнім антропогенним впливом на прилеглі до ЧБЗ території, недосконалістю територіальної структури

(роздрібненість та незначна площа окремих заповідних ділянок). Це потребує розроблення та втілення комплексу заходів щодо збереження окремих типів природних комплексів ЧБЗ (табл. 2.22).

Таблиця 2.22 – Заходи для збереження окремих типів природних комплексів Чорноморського біосферного заповідника

Тип ПК	Види загроз	Заплановані заходи	Очікувані результати
Азональний псамофільний лісостеповий комплекс	Фрагментарність охоронної та буферної зони, застосування різних отрутохімікатів на полях Голопристанського району, неконтрольовані пали сухостою на прилеглих антропогенних ділянках, вплив відкритих звалищ, посилення експансії інвазивних видів рослин	Створення буферної та охоронної зон на відповідних ділянках, впровадження режиму охорони, що включатиме: заборону випалювання сухої рослинності; контроль термінів початку сінокосіння; контроль чисельності інвазивних видів рослин	Збереження природної складової біоти лісостепових біогеоценозів
Зональний варіант приморського галофітного степу	Опріснення водойм та земель за рахунок впливу дренажних вод Голопристанської меліоративної системи, рекреаційна діяльність, що посилюється з кожним роком, Потіївська та Приморська ділянки	Організація постійного моніторингу за станом природних комплексів та об'ємами скидів дренажних вод, організація екологічних стежок з метою регуляції рекреації	Збереження природних комплексів приморських степових біогеоценозів
Острівні ПК	Рекреаційна діяльність, що посилюється, фітоінвазії	Посилення контролю за дотриманням заповідного режиму, заходи щодо контролю чисельності інвазивних видів-трансформерів	Збереження острівних природних комплексів
Природно-аквальний ландшафтний комплекс	Скиди дренажних вод Голопристанської меліоративної системи та забруднення акваторій стічними водами з рисових полів	Організація постійного моніторингу за об'ємами скидів дренажних та стічних вод. Розширення меж існуючої охоронної зони та створення перехідної зони ЧБЗ	Мінімізація забруднення акваторій забрудненими стічними водами
Літорально-прибережні комплекси	Зміна гідрологічного режиму територій за рахунок підтоплення дренажними водами, рекреаційна діяльність, що посилюється з кожним роком	Організація постійного моніторингу за станом гідрологічного режиму територій, організація екологічних стежок з метою регуляції рекреації	Збереження природних літоральних комплексів

2.6 Моніторинг довкілля

В Україні організація екологічного моніторингу на фоновому рівні розпочалася зі створенням біосферних заповідників, на території яких передбачалося проводити всебічні дослідження, як зовнішніх факторів середовища, так і внутрішніх процесів і явищ, що відбуваються в екосистемах. Фоновий моніторинг довкілля – це багаторічні комплексні дослідження спеціально визначених об'єктів природоохоронних зон з метою оцінки і прогнозування зміни стану екосистем, віддалених від об'єктів промислової і господарської діяльності, або одержання інформації для визначення середньостатистичного (фонового) рівня забруднення довкілля в антропогенних умовах (Основні напрями державної політики країни у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджено Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР).

Метою фонового моніторингу є вивчення закономірностей розвитку та оцінка і прогнозування зміни стану екосистем, отримання всебічної інформації про стан незайманого природного середовища, а також отримання інформації щодо фонових стану екосистем для порівняння з рівнями забруднення навколишнього природного середовища в умовах антропогенного впливу. Відповідно до Положення про державну систему моніторингу довкілля та змін, внесених до цього Положення, система моніторингу створена для збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам навколишнього природного середовища. Суб'єкти фонових моніторингу – установи природно-заповідного фонду – заповідники (біосферні та природні) і національні природні парки. Об'єкти фонових моніторингу – складові навколишнього природного середовища та фактори впливу на нього, щодо яких здійснюється моніторинг.

Моніторинг довкілля здійснюється на виконання статей 22 і 61 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», статті 9 Закону «Про природно-заповідний фонд України» та у відповідності до Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків (Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.10.2015, № 414) на виконання Програми Літопису природи, що затверджена спільним наказом Міністерства екології та природних ресурсів України та НАН України від 25.11.2002 р. № 465/430.

Фоновий моніторинг, який є складовою державного екологічного моніторингу, підрозділяється на дві частини. Перша частина включає регулярні довготривалі спостереження за природним станом та рівнями забруднення об'єктів довкілля: атмосферного повітря, опадів, природних вод, ґрунту, а також за рівнями забруднення біоти (наземних і водних організмів). Друга – передбачає проведення біологічних спостережень і досліджень, направлених на оцінку відгуку біоти. До цієї частини спостережень можна віднести також вивчення біорізноманіття.

За роки існування в ЧБЗ накопичений значний досвід охорони та менеджменту заповідних територій, водно-болотних угідь, рослинних та тваринних угруповань. На початку 80-х років ХХ сторіччя було змінено стратегію диференційованої охорони на інтегральну, тобто на збереження цілісних природних комплексів. В заповіднику було проведено інвентаризацію та класифікацію природних комплексів, розроблено репрезентативну мережу екологічного моніторингу їх стану, відпрацьовані методичні прийоми збору матеріалу та проведення моніторингу. Найбільш важливим досягненням і досвідом можна вважати розробку рекомендацій з удосконалення структури заповідної території, в результаті яких за допомогою Президії НАН України та Міністерства екології та природних ресурсів України вдалося суттєво збільшити заповідну територію (Черняков, 2007). Зараз співробітники ЧБЗ розробляють методичні прийоми з реабілітації та відновлення природних комплексів на приєднаних територіях. Це, перш за все, інвентаризація стану угідь, розробка системи охорони й моніторингу, вдосконалення інфраструктури приєднаних територій.

2.6.1 Моніторинг абіотичних чинників довкілля

Моніторинг абіотичних чинників навколишнього середовища в регіоні ЧБЗ здійснюється регіональними підрозділами Мінприроди, Мінагрополітики, Державним агентством водних ресурсів України та Державним агентством лісових ресурсів України (табл. 2.23). Мережа моніторингу за вказаними показниками відрізняється за територіальним розподілом, кількістю контрольованих параметрів, регулярністю спостережень та репрезентативністю рядів спостережень. Найбільш достовірною та репрезентативною є екологічна інформація, яка належить до державної статистичної звітності для розрахунку показників ефективності природоохоронних заходів. До таких показників, зокрема, відносяться: об'єми шкідливих викидів в атмосферу (Звіт з охорони атмосферного повітря – Ф № 2 – ТП (повітря) та об'єми скидання забруднених стічних вод (звіт про використання води – Ф № 2 – ТП (водгосп)).

Таблиця 2.23 – Основні об'єкти та показники екологічного моніторингу

№	Об'єкти моніторингу	Показники
1	атмосферне повітря	тверді завислі речовини, діоксид сірки, сірчистий ангідрид, діоксид азоту, оксид вуглицю, важкі метали, бенз(а)пірен, фенол, фтористий водень та хлористий водень
2	поверхневі води	БСК-5, ХСК, нафтопродукти, пестициди, хлориди, азот нітратний, азот нітритний, азот аміачний, сульфати, хлориди, СПАР (синтетичні поверхневоактивні речовини), мідь, хром, свинець, цинк, нікель)
3	підземні води	пестициди, нітрати, важкі метали, радіонукліди тощо
4	морські акваторії	БСК-5, ХСК, нафтопродукти, пестициди, хлориди, азот нітратний, азот нітритний, азот аміачний, сульфати, хлориди, СПАР, мідь, хром, свинець, цинк, нікель
5	земля	хлориди, фосфорний ангідрид, оксид калію, сульфати, солі важких металів, радіонукліди
6	біологічні ресурси	радіонукліди, токсичні речовини, ступінь дефоліації, пошкодження ентомошкідниками та фітозахворюваннями, повний фітоаналіз і лабораторні дослідження зразків рослинності та ґрунтів
7	динаміка акумулювативних прибережних систем	Морфологічні показники

Гідрометеорологічний моніторинг. Спостереження, що стосуються гідрометеорологічних показників, пов'язані з абіотичною складовою моніторингу, оскільки вони можуть бути необхідними для інтерпретації даних щодо переносу, розсіювання та міграції забруднюючих речовин. Моніторинг кліматичних змін ведеться на підставі даних, що надаються Бехтерською агрометеостанцією (с. Бехтери Голопристанського району Херсонської області) на підставі Договору № 12 від 17 лютого 2014 року «Про виконання робіт по підготовці та надання спеціалізованої метеорологічної продукції» між Херсонським обласним центром з гідрометеорології та Чорноморським біосферним заповідником НАН України. Внаслідок значного скорочення моніторингових програм, які проводяться регіональними підрозділами комітетів та міністерств зростає імовірність неадекватних оцінок екологічних процесів. Це в особливій мірі стосується контролю шкідливих домішок у ґрунтах на землях сільськогосподарського призначення.

Геоморфологічний моніторинг рельєфу. Відповідно до Літописів природи, щорічно ведеться моніторинг динаміки берегової лінії островів та узбережжя заток в межах ЧБЗ. В силу істотної обмеженості матеріально-

Державна установа «Інститут еволюційної екології Національної академії наук України» (ДУ «ІЕЕ НАН України»)

ДОДАТКИ
до
Проекту організації території
Чорноморського біосферного заповідника
та охорони його природних комплексів

Київ 2016

ДОДАТКИ А Установчі та інші документи	4
1. Копії установчих документів щодо утворення та формування ЧБЗ з 1927 по 1951 рр.	8
2. Копія Розпорядження Ради Міністрів УРСР від 9 серпня 1958 р. № 946-р про передачу Чорноморського державного заповідника до складу заповідників АН УРСР	21
3. Копія Постанови Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1973 р. № 84 «Про організацію нових природних заповідників і розширення Чорноморського природного заповідника»	23
4. Копія Постанови Ради Міністрів УРСР від 28 жовтня 1974 р. №500 «Про створення заказників загальнодержавного значення в Українській РСР»	26
5. Копія Постанови Ради Міністрів УРСР від 19 квітня 1977 р. №198 «Про доповнення переліку державних заказників і встановлення охоронних зон навколо Чорноморського державного заповідника і Азово-Сиваського державного заповідно-мисливського господарства»	63
6. Копія Постанови Ради Міністрів УРСР від 2 листопада 1978р. №524 «Про встановлення охоронної зони навколо Чорноморського державного заповідника»	67
7. Копія Постанови Президії Академії наук УРСР від 25 листопада 1983 р. №538 «Про організацію Чорноморського державного біосферного заповідника АН УРСР»	69
8. Rjgsz сертифікату ЮНЕСКО	72
9. Копія Указу Президента України від 26 листопада 1993 р. №563/93 «Про біосферні заповідники в Україні»	73
10. Копія Указу Президента України від 12 травня 1998 р. №457/98 «Про розширення території Чорноморського біосферного заповідника»	75
11. Копія Указу Президента України від 25 лютого 2009 р. №100/2009 «Про розширення території Чорноморського біосферного заповідника»	76
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 650-р. «Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання»	77
13. Копія Положення про заповідник	79
14. Охоронне зобов'язання Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Херсонській області від 25 листопада 2009 р. №72 про передачу орнітологічного заказника загальнодержавного значення «Ягорлицький» до складу ЧБЗ	97

15. Копії документів, що посвідчують право на земельну ділянку заповідника	101
16. Копія Положення про охоронну зону ЧБЗ	232
17. Копія Рішення виконкому Голопристанської районної ради народних депутатів Херсонської області від 21 травня 1985 р., №167/7 «Об утверждении границ охранной зоны Черноморского государственного заповедника УССР»	237
18. Тематичний план наукових досліджень Чорноморського біосферного заповідника НАН України на 2016 рік	239
19. Інструкція для егерів та робочих кордонів Чорноморського біосферного заповідника щодо запобігання розповсюдження адвентивних видів рослин	242
20. Правила проведення наукових досліджень сторонніми науковими, науково-педагогічними, освітянськими установами на території Чорноморського біосферного заповідника НАН України	244
21. Перепустка-дозвіл	246
ДОДАТКИ Б Карти, ГІС, супутникові та інші зображення	247
1. Межі ЧБЗ, винесені на дистанційній основі космічного знімка Sentinel	249
2. Природоохоронні відділення (ділянки) ЧБЗ	250
3. Карта земельних ділянок, що надаються заповіднику у постійне користування і увійшли до його складу без вилучення землекористувачів та землевласників	251
4. Карта типів ґрунтів ЧБЗ	252
5. Загальна карта рослинного покриву ЧБЗ (масштаб 1:100 000)	253
6. Карти рослинного покриву ділянок ЧБЗ (масштаб 1:25 000)	254
7. Місця поширення рідкісних та зникаючих видів флори ЧБЗ, рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги	262
8. Місця поширення рідкісних видів тварин ЧБЗ	263
9. Карта типів природних середовищ (біотопів) ЧБЗ	264
10. Карта типів природних ландшафтів ЧБЗ	265
11. Карта розташування об'єктів ПЗФ в межах ЧБЗ та на прилеглих територіях	267
12. Карта розміщення історико-культурних, рекреаційних та екологічних освітньо-виховних об'єктів, екологічних стежок та туристичних маршрутів	268
13. Функціональне зонування території ЧБЗ	269
14. План охорони території ЧБЗ	270

15. Карта протипожежного впорядкування території ЧБЗ	271
ДОДАТКИ В Біорізноманіття	272
1. Конспект флори ЧБЗ	274
2. Список видів судинних рослин ЧБЗ, занесених до Червоної книги України, Європейського Червоного списку та Бернської конвенції	302
3. Списки фауни ЧБЗ	308
4. Паспорти водно-болотних угідь ЧБЗ	336
5. ЧБЗ - елемент Смарагдової мережі України	365
ДОДАТКИ Г Стратегія розвитку ЧБЗ	375
1. Стратегія розвитку ЧБЗ на 10 років, зокрема план заходів на перше п'ятиріччя	377
2. Адміністративно-організаційна діяльність	384
3. Розрахунки до кошторису доходів і видатків Державного бюджету України на 2017 р. 6541030 "Фундаментальні дослідження наукових установ". ЧБЗ	385

Таблиця 1. Стратегія розвитку Чорноморського біосферного заповідника на 10 років, зокрема план заходів на перше п'ятиріччя

№ п/п	Мета заходу	Запланований захід	Термін виконання	
			всього	зокрема
			на ревізійний період	на перше п'ятиріччя
1	2	3	4	5
ПРОГРАМА 1. Збереження природних комплексів ЧБЗ та вдосконалення системи моніторингу їх стану				
Завдання 1. Роботи щодо організації територій ЧБЗ та їх охорони				
<i>1.1. Організація територій</i>				
1	Визначення меж території ПЗФ, встановлення права власності на земельні ділянки	Закінчення оформлення землевпорядної документації.	+	+
2	Визначення та обґрунтування заходів щодо діяльності ЧБЗ	Підготовка науково обґрунтованих матеріалів щодо вдосконалення функціонального зонування заповідника.	+	+
3		Внесення змін до Положення про ЧБЗ щодо площ функціональних зон. Затвердження Положення про охоронні зони з урахуванням змін площ територій.	+	+
4	Запобігання фрагментації заповідних територій	Розширення заповідної зони ЧБЗ.	+	+
5	Забезпечення належної охорони територій	Вдосконалення системи буферних зон.	+	+
6	Збереження природних комплексів	Вдосконалення територіальної структури заповідника.	+	+
7	Розширення території ПЗФ	Розробка наукових обґрунтувань щодо розширення території ЧБЗ.	+	+
8		Подання підготовлених відповідно до статті 51 Закону України "Про природо-заповідний фонд України" клопотань про створення нових об'єктів ПЗФ.	+	+
9		Налагодження співпраці з військовими прикордонної служби з метою охорони природних комплексів Тендрівської коси та включення даних територій до ЧБЗ у разі припинення її використання як військового полігону.	+	+

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
1.2. Запобігання небезпечних зовнішніх антропогенних впливів				
10	Збереження природних степових комплексів	Контроль за станом меліоративних систем з метою запобігання підтоплення Потіївської ділянки	+	+
11	Збереження екосистем морських заток	Припинення скидів забруднених (зрошувальних та дренажних) вод у Тендрівську затоку Чорного моря	+	+
Завдання 2. Екологічний менеджмент територій ЧБЗ				
2.1. Збереження складу та структури природних комплексів				
12	Збереження популяцій рідкісних видів	Дотримання режиму охорони, розробка мережі особливо цінних ділянок та дотримання їх режиму.	+	+
13		Відновлення деградованих екосистем та запровадження спеціального режиму охорони.	+	+
14	Збереження корінних екосистем	Виявлення та ліквідація осередків інвазійних та карантинних видів рослин.	+	+
15	Збереження видів та популяції соціологічно цінних видів	Розробка рекомендацій щодо збереження популяції видів, що охороняються на державному та регіональному рівнях.	+	+
16		Розробка рекомендацій щодо збереження популяції видів, що охороняються на міжнародному рівні.	+	+
17	Створення сприятливих умов для відновлення окремих видів	Розробка плану заходів зі збереження популяції типових видів.	+	+
2.2. Організація моніторингу				
18	Організація моніторингових програм	Створення геоінформаційної системи з метою оцінки і прогнозу стану природних комплексів ЧБЗ та розробки заходів щодо нівіляції негативного антропогенного впливу.	+	+
19	Проведення моніторингу:	Спостереження за погодними умовами, ведення бази даних метеоспостережень;	+	+
20		Спостереження за станом морських гідроekосистем та поверхневих вод на гідрологічних постах;	+	+

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
21		Моніторингові дослідження за станом популяцій, видів та угруповань на ботанічних, зоологічних та гідробіологічних пробних площах чи трансептах.	+	+
2.3. Охорона водно-болотних угідь міжнародного значення				
22	Спостереження за станом природних комплексів ВБУ	Організації спостережень за станом природних комплексів та об'єктів.	+	+
23	Розробка наукових основ збереження ВБУ	Проведення комплексних наукових досліджень.	+	+
24		Створення та ведення бази даних, здійснення моніторингу стану водно-болотних угідь.	+	+
25		Підготовка та проведення обліків птахів на територіях водно-болотних угідь.	+	+
26		Проведення широкого міжнародного співробітництва.	+	+
27	Збереження ВБУ	Проведення інших заходів з метою збереження водно-болотних угідь.	+	+
28	Виконання робіт, передбачених програмою Літопису Природи	Ведення та видання Літопису природи.	+	+
29	Виконання наукових робіт відповідно до основних напрямків досліджень ЧБЗ	Створення та ведення наукових фондів, баз даних, інформаційних систем.	+	+
30		Організація та ведення системи спостережень (моніторингу), ГІС-картографування.	+	+
31		Інвентаризація об'єктів флори та фауни, угруповань, оселищ та ландшафтного різноманіття.	+	+
32		Розробка наукових рекомендацій (планів заходів) щодо збереження та відтворення рідкісних та соціологічно цінних видів.	+	+
33		Ведення карток первинного обліку кадастрових відомостей щодо територій та об'єктів	+	+

Таблиця 4. Деталізований п'ятирічний фінансовий план

Програми, заходи	Потреба в коштах, тис. грн., всього: ¹	В тому числі по роках, тис. грн.					В тому числі по витратах, тис. грн.	
		2017	2018	2019	2020	2021	Капітальні вкладення	Утримання
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ПРОГРАМА 1. Збереження природних комплексів ЧБЗ та вдосконалення системи моніторингу їх стану								
<i>Завдання 1. Роботи щодо організації територій та їх охорони</i>								
1.1. Розробка та реалізація планів заходів (планів управління) щодо: збереження степових та лісостепових екосистем, що є середовищем існування рідкісних видів рослин та тварин; збереження морських екосистем та екосистем морських заток збереження ВБУ міжнародного значення.	1434,0	242,0	292,0	300,0	300,0	300,0	650,0	155,0
1.2. Розробка наукових обґрунтувань щодо розширення та оптимізації території ЧБЗ. Створення робочої групи по удосконаленню зонування території.	21,0	18,0	2,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1.3 Створення 4 нових територій та об'єктів ПЗФ поза межами ЧБЗ.	54,0	22,0	12,0	10,0	5,0	5,0	0,0	25,0
1.4. Закладка нових пробних ділянок для популяційних досліджень соціологічно цінних видів.	24,9	8,9	10,0	2,0	2,0	2,0	0,0	11,0

Примітка ¹ Крім фонду оплати праці (ФОП)